

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2017 | ÅRGÅNG 21

Bokförlaget THALES

SAMVETSKLAUSULER – KLAUSULER VILKA ger en lagstadgad rätt att utan påföljande sanktioner vägra utföra en viss arbetsupp- gift – inom abortvård blev nyligen löpsedelstoff då barnmorskan Ellinor Grimmark nekades anställning på grund av sin religiöst be- tingade ovilja att förbereda och utföra aborter, att sätta in spiraler och att skriva ut »dagen efter»-piller.¹ I svensk media har fokus legat på just barnmorskors eventuella rätt att vägra deltagande i aborter; en fråga som också ska diskuteras här.

Samvetsklausuler har visat sig vara ett kontroversiellt ämne. Tonläget på båda sidor i debatten har varit högt. På arbetsgivar- sidan har någon större vilja att förutsättningslöst diskutera frågan inte skymtats: det har istället förekommit fall där sjukhusledning- en »klargjort» att barnmorskor inte får åberopa samvetsfrihet på sin arbetsplats och det har vittnats om att det är riskabelt för en barnmorska som är rädd om sin anställning att till exempel »gilla» abortkritiska inlägg på Facebook.²

De flesta fall som uppmärksammats har handlat om religiöst grundade etiska övertygelser som hamnat i konflikt med tilldelade arbetsuppgifter. Ett kanske mer intressant fall är dock det som ut- spelades vid kvinnokliniken på Mälardalens sjukhus, där en kvinna begärde (och fick) aborter med den uttryckta motiveringen att fost- ren var flickor. Här opponerade sig personalen och verksamhets- chefen på icke-religiösa moraliska grunder. Verksamhetschefen ef- terfrågade själv en samvetsklausul för liknande fall. Socialstyrelsen ställde sig dock kallsinnig till problematiken och, ur ett juridiskt perspektiv helt konsekvent, såg inga giltiga skäl att vägra abort.³ Mer anmärkningsvärt är att någon större kontrovers eller massiva fördömanden av personalens moraliska betänkligheter inte före- kom, vare sig i dagspress eller på sociala media, och ingen luftade någon oro för att personalen på Mälardalens sjukhus ville inskränka aborträtten.

I vad som följer ska jag först klargöra den centrala frågan rörande *vad man tvistar om*, eller kanske snarare vad man borde tvista om. Som ett led i detta kommer jag att kort presentera det jag kallar för en *rimlig samvetsklausul*. Därefter kommer jag att försvara den rimliga samvetsklausulen mot vanliga invändningar hämtade från både den senaste tidens diskussion i media och från den akademiska litteraturen. Till sist kommer jag att ge ett argument till stöd för en rimlig samvetsklausul, enligt vilket en liberal stat har en skyldighet att införa en (rimlig) samvetsklausul för barnmorskor.

Vilken fråga? Vilken samvetsklausul?

DEN GRUNDLÄGGANDE FRÅGAN kan formuleras på följande sätt:

Bör staten i lag införa samvetsklausuler vilka ger vårdpersonal rätt att vägra utföra aborter i Sverige?

Frågeställningen ger betydande utrymme för förtydliganden och specificeringar. Själva innehållet i klausulen kan variera kraftigt, och huruvida den är moraliskt påbjuden är avhängigt dess innehåll. Man bör därför, vilket sällan görs i den allmänna debatten, specificera *vilken* samvetsklausul man talar om.

Den rimliga samvetsklausulen

Det är således viktigt att redan från början avgöra vilken sorts samvetsklausul som är föremål för diskussion. Utan att försöka utveckla en fullödig samvetsklausul, så bör en rimlig sådan kännetecknas av följande:

(1) *En rimlig samvetsklausul kan inte åberopas då det föreligger en graviditetsrelaterad påtaglig och allvarlig fara för moderns hälsa och liv.*⁴ »Graviditetsrelaterad» avser här en fara som för sin existens är beroende av just graviditeten, utan direkt inblandning av annan part.⁵ En barnmorskas samvetsvägran innebär således inte en fara för den gravida kvinnan, precis som en fara för en person som sitter fast i en brinnande bil inte är förbipasserandes ovilja att hjälpa till, utan elden som rasar i bilen. Faran ska även vara påtaglig och allvarlig. Det är ett viktigt rekvisit, även om det i

sin tillämplighet kan ge upphov till betydande svårigheter. Något försök att göra en precis gränsdragning tänker jag dock inte göra här.

(2) *En samvetsvägran kan bara göras på basis av på förhand klargjorda grunder och i enlighet med de former och procedurer som avtalats.* En vanföreställning som ibland skymtar fram är att en samvetsklausul skulle ge samvetsömna barnmorskor ett *carte blanche* som när som helt kan dras fram ur rockärmen; något som är orimligt ur alla perspektiv.

För det första måste arbetsgivaren vara informerad om barnmorskans samvetsbetänkligheter och därmed ha möjlighet att planera arbetscheman och arbetsuppgifter därefter.

För det andra ska en rimlig samvetsklausul inte kunna tas i bruk på rent subjektiva grunder. Samvetsömheten måste visas vara genuin genom till exempel intervjuer, speciellt utformade tester eller pålitliga referenser. Det är knappast ett orimligt krav, och inte heller ogenomförbart – idag är vi vana att utvärdera människor genom speciellt designade metoder, så ett sådant krav är knappast en nymodighet.⁶ Däremot är det tveksamt att man kan begära, vilket har föreslagits, att den samvetsömna ska kunna *rättfärdiga* sitt etiska ställningstagande.⁷ Det torde vara ett fåtal som klarar av att erbjuda en stringent argumentation i frågan, vare sig den i övrigt är övertygande eller ej, och man måste därför fråga sig om ett sådant krav är rimligt.

För det tredje ska samtliga villkor för när samvetsklausulen är tillämplig på förhand vara klargjorda för både anställda och arbetsledning. Typsituationer där en samvetsvägran kan vara aktuell ska vara identifierade på förhand. En sådan begränsning skadar inte nämnvärt den samvetsömna barnmorskans position, men ger bättre planeringsmöjligheter för arbetsledningen.

(3) *En samvetsvägran får inte göras om arbetsgivaren rimligen gjort sitt bästa men ändå inte förmår få verksamheten att fungera om samvetsvägran genomförs.* Det betyder nu inte att samvetsvägran kan nekas så snart det finns risk att en gravid kvinna måste skjuta

upp aborten en kortare tid eller bege sig till en närliggande stad – aborten måste kunna genomföras, men dess administrerande får involvera en viss olägenhet för den gravida kvinnan. Detta är en rimlig konsekvens av att en abort skulle innebära en betydande samvetsupppoffring av den barnmorska som i första rummet skulle vädjat till en samvetsklausul, liksom av det faktum att den gravida kvinnan i de flesta fall själv torde bära en del av ansvaret för den uppkomna situationen.

(4) *Samvetsklausulen är knuten till en (svensk) kontext.* Det talas ibland om samvetsklausulers skadliga inverkan med hänvisning till platser och länder där förhållandena vid en graviditet är svåra. Det är därför viktigt att understryka att en samvetsklausul – och därmed argumenten för och emot – är knuten till ett visst system av lagar och en viss samhällelig kontext. Ett argument för eller emot en samvetsklausul i ett land kan således inte utan vidare exporteras till en diskussion för eller emot en samvetsklausul i ett annat land. I förevarande diskussion är kontexten – och därmed argumentationen – begränsad till det svenska samhället.⁸

(5) *En rimlig samvetsklausul får bara tillåta samvetsvägran i frågor som kännetecknas av moralisk osäkerhet.* När det råder konsensus bland de som rimligen bör anses som experter inom området – vanligen de med normativ kompetens och vilka är specialiserade på det aktuella verksamhetsområdet – finns inget utrymme för samvetsklausuler. En rimlig samvetsklausul kan bara anses motiverad när det finns en osäkerhet kring den moraliska status som objektet för samvetsvägran åtnjuter. Principen kan ses som grundad i en vidare och generell princip om att tvingande regler i möjligaste mån bör implementeras bara då det inte råder några tvivel om dess moraliska stöd. Detta utesluter till exempel att en klausul tillåter samvetsvägran på grund av diskriminerande åsikter, då det inte råder någon påtaglig moralisk oenighet kring huruvida mörkhyade, homosexuella eller religiösa människor skulle ha mindre rätt till vård än andra.

En samvetsklausul som uppfyller ovanstående villkor är inte bara rimligare sett från opponentens sida; den är också rimligare i den bemärkelsen att den ligger närmare vad många förespråkare av en samvetsklausul själva skulle anse vara en rimlig version. Frågan om en samvetsklausuls vara eller icke vara bör därför handla om just en rimlig samvetsklausul.

Invändningar

NEDAN AVHANDLAS FÖRST några vanliga argument mot lagstadgade samvetsklausuler. Därefter presenteras ett argument till stöd för en rimlig samvetsklausul.

En konsekvent hållning

Det första argumentet är ett principiellt argument: Om vi tillåter barnmorskor att vägra medverka till aborter så måste vi även tillåta att pacifistiskt lagda poliser vägrar använda våld i tjänsten, eller tillåta att vegetarianer bland skolbispisningspersonalen kan vägra laga köttfärsås. Svenska läkaresällskapet omfamnar logiken rakt av och skriver att »[e]xempelvis kan man med en sådan princip också acceptera att personal som tillhör ett rasistiskt parti har rätt att avstå från att vårda en flykting.»⁹ Något sådant är naturligtvis oacceptabelt.

Men argumentet förslår inte rörande en rimlig samvetsklausul. Det stipulerades tidigare att en samvetsklausul inte kan åberopas om det föreligger direkt och påtaglig risk för moderns hälsa och liv; analogt kan då inte heller polismannen åberopa en samvetsklausul om någon annans liv eller hälsa ligger i vågskålen. I många fall där våld krävs av polisuppdraget kommer således polisen inte att vara tillåten att samvetsvägra. Polismannen kan inte heller spontant samvetsvägra; hans vägran måste följa en etablerad procedur. Och så vidare.

Jag har också hävdats att för att en samvetsvägran ska vara rimlig, så måste det dessutom finnas en moralisk gråzon. Är det, *ceteris paribus*, moraliskt rätt att använda milt våld för att hindra en allvarlig misshandel? Den moraliska osäkerheten här torde vara minimal.

Rörande abort är läget ett annat. Även om den typiskt svenska hållningen är att abort är moraliskt oproblematiskt, så finns det goda, om än inte konklusiva, skäl att hävda att abort är moraliskt fel.¹⁰ Här finns således en moralisk gråzon, och det är just förekomsten av en sådan gråzon som aktualiserar frågan om en samvetsklausul. I den mån det finns en gråzon även inom polismannens yrke (eller skolbespisningen), så bör vi vara beredda att åtminstone överväga en rätt till samvetsvägran för polismannen.¹¹

Begrunda ett annat argument: Låt säga att en läkare har en lågutbildad och allmänt initiativlös 55-årig patient som skulle dö utan en mycket dyr medicin. Men läkaren vägrar ge patienten medicinen, eftersom läkaren – en övertygad utilitarist – menar att det vore direkt moraliskt fel att ge den dyra medicinen till (den för samhället ganska onyttige) 55-åringen. Varför skulle nu inte läkaren kunna åberopa en samvetsklausul? Om han kunde det, vore det i så fall inte *orimligt*, och således ett argument *mot* samvetsklausuler?

Exemplet utgör dock ingen svårighet för en rimlig samvetsklausul. För det första kan man invända att vi visst kan tänka oss en samvetsklausul i fallet med den onyttige 55-åringen och att det inte alls är något orimligt, om dilemmat bara är tillräckligt tydligt. Är det så att vi genom att vägra 55-åringen helt säkert kan rädda andra liv? Att tillåta rimlig samvetsvägran under sådana omständigheter är kanske inte någon dum idé. För det andra kan man konstatera att en direkt konsekvens av samvetsvägran i fallet med den onyttige 55-åringen är att denne dör; således är fallet ändå uteslutet från de scenarion där en rimlig samvetsklausul kan tillämpas. I fall där en barnmorska vägrar att utföra en abort innebär hennes vägran att hon samtycker till att graviditeten fullföljs; om hon utför aborten, så riskerar hon däremot att ha dödat en människa.

Ett annat argument som försöker utesluta en samvetsklausul på principiella grunder presenteras av Christian Munthe och Morten Nielsen.¹² Författarna hävdar att en rimlig juridisk rättighet *R* måste uppfylla (minst) tre grundläggande villkor:

- i. *R* applies uniformly and equally to all legal subjects of the jurisdiction,

ii. The official reasons motivating *R* do not support another rule that applies more widely than *R*,

iii. Qualifications and clauses within *R* do not in any other way violate basic tenets of impartiality or nondiscrimination.¹³

Det hävdas sedan att en samvetsklausul för vårdpersonal rörande medverkan vid aborter inte skulle uppfylla (i)–(iii), eftersom den bara täcker vårdpersonal (brott mot i) och aborter (brott mot ii), och dessutom bara tillåter undantag på basis av en viss typ av samvetsbetänkligheter (brott mot iii).

Men argumentet är inte övertygande. En lagstadgad samvetsklausul för barnmorskor (eller vårdpersonal mer generellt) gäller alla medborgare, men aktualiseras bara när en person agerar i en viss kapacitet. Att en lag uttalar sig om en viss yrkesgrupp eller viss annan grupp är varken ovanligt eller principiellt förbjudet. Således utgör (i) inget hinder. Det andra villkoret knyter an till den *slippery slope*-problematik som diskuterades ovan. Mot (ii) kan således anföras att det vore både möjligt och önskvärt att tillämpa principerna bakom en rimlig samvetsklausul mer konsekvent. Dessutom bör det noteras att selektiva lagar mycket väl kan motiveras av generella principer: att en viss grupp eller ett visst fenomen bedöms vara i behov av vidare skydd är en sådan anledning. Inte heller (ii) utgör således något hinder. Det sista villkoret är mer problematiskt av den anledningen att det är oklart vad som menas. Hänvisningen till »basic tenets of impartiality or nondiscrimination» är inte klargörande; i synnerhet inte då det rör sig om omstridda normativa begrepp. Ett argument grundat på en plausibel tolkning av (iii) kan hur som helst avfärdas genom att framhålla att en rimlig samvetsklausul inte utgör ett skydd för samvetsbetänkligheter vilka som helst, utan endast betänkligheter inom de områden där det råder moralisk osäkerhet. Att en sådan klausul inte tar ställning till vilken personlig hållning som ytterst ligger till grund för en samvetsvägran är, vilket jag kommer att återkomma till, en bärande idé i ett liberalt samhälle. Därmed kan inte heller (iii) framgångsrikt anföras som ett argument mot en rimlig samvetsklausul.

Det egna ansvaret

Idén här är att man bör bära konsekvenserna för sina val. Det gäller även barnmorskor: ingen har tvingat henne att arbeta i det yrke hon gör. En barnmorska kan således inte i efterhand klaga om arbetsuppgifterna inte passar. Har hon samvetsbetänkligheter borde hon helt enkelt inte ha blivit barnmorska.¹⁴ Det är, understryks det, »ingen rättighet att få arbeta inom hälso- och sjukvården».¹⁵

Även om den grundläggande principen torde vara sund, så finns betydande problem. Till att börja med ska det noteras att värdet av frivillighet står i proportion till de alternativ som finns. Om gräsmatteentusiasten Egon vill köpa en åkgräsklippare, och affären har både åkgräsklippare, handjagare, robotgräsklippare och vanliga motorgräsklippare, så är det rimligt att påstå att han handlar frivilligt om han ändå väljer att köpa en robotgräsklippare. Väl hemma har Egon inga legitima skäl att känna sig förfördelad för att han kommit hem med en robotgräsklippare istället för en åkgräsklippare. Men om affären bara har en robotgräsklippare och en handjagare, så har vi en viss förståelse för att Egon, som ju helst ville ha en åkgräsklippare, inte är helt nöjd med en robotgräsklippare. Hans val är visserligen fritt i bemärkelsen att ingen har tvingat honom att köpa robotgräsklipparen, eller ens att köpa *någon* gräsklippare eller att överhuvudtaget sköta om en gräsmatta, men friheten är samtidigt begränsad genom de alternativ som står till buds. Samma sak gäller även om den enda åkgräsklipparen som finns i affären har startproblem och slöa knivar – att Egon surnar till även om han faktiskt kunde köpa sig en åkgräsklippare är helt förklarligt.

Samma förhållande gäller för en barnmorska som har samvetsbetänkligheter och som skrivit på ett anställningskontrakt där aborter finns i arbetsbeskrivningen. För den samvetsömme som vill arbeta som barnmorska finns inget idealiskt alternativ, eftersom det inte finns specifika abortfria barnmorskeutbildningar eller barnmorsketjänster: situationen är således jämförbar med då Egon ser sig tvungen att köpa en felfungerande åkgräsklippare.

Men är aborter inom yrket verkligen ett »fel»? Kan man inte helt sonika invända att sjuksköterskan borde ha insett detta innan

hon valde att utbilda sig till barnmorska? »[V]arför söka sig till abortvård för att sedan vägra utföra det arbete man sökt?»¹⁶ Det finns två svar på en sådan invändning. För det första kan det påpekas att ingen av barnmorskeutbildningarna vid de större universiteterna i Sverige överhuvudtaget nämner aborter i den kursinformation som riktar sig till de som funderar på att studera till barnmorskor. Undantaget är Karolinska Institutet, som i förbigående nämner aborter som ett område för barnmorskans *forskning* – inte dennes praktik.¹⁷

Kan man då inte påstå att blivande barnmorskor är slarviga om de enbart läser utbildningarnas kursbeskrivningar istället för Socialstyrelsens beskrivning av yrket? Man kan hävda att de trots allt *borde* ha känt till att yrket kräver att man utför aborter. Men faktum är att socialstyrelsens kompetensbeskrivning säger att barnmorskan ska ha »förmåga att tillämpa kunskaper» om aborter – vilket inte är detsamma som att barnmorskan i alla anställningar ska vara beredd att *utföra* aborter eller vad nu »tillämpa sina kunskaper [om abort]» kan tänkas syfta på.¹⁸ Dessutom: Givet en beskrivning av en rimlig samvetsklausul, så finns här ingen kollision. Man kan fortfarande hävda att en barnmorska måste ha »förmåga» att utföra en abort, om en sådan skulle vara motiverad under rådande omständigheter.

Låt oss ändå anta, för argumentationens skull, att vi kan lägga allt ansvar för yrkesvalet på barnmorskan. Av det följer fortfarande inte att samvetsklausuler är uteslutna. För det första kan det noteras att om argumentet skulle vara konklusivt, så skulle en yrkesutövare aldrig ha legitima skäl för att kräva förändring vad gäller det egna yrkets villkor, om villkoren var kända vid tiden för karriärens start. »Gillar byggnadsarbetaren inte riskabla förhållanden på byggarbetsplatsen, så skulle hon inte ha valt att bli byggnadsarbetare» låter kanske rimligt till en början, men om vi anser att de riskabla förhållandena på arbetsplatserna är ett potentiellt problem, så faller argumentet – för vi brukar inte ha några svårigheter med de som vill förändra branschen. »Gillar inte kvinnor jargongen på mansdominerade arbetsplatser ska de inte jobba där» låter inte ens initialt trovärdigt; istället ser vi gärna att kvinnor söker sig till

mansdominerade yrken för att bryta tabun och i vissa fall även för att få till stånd en förändring inom yrket.

För det andra: Även om det skulle vara rimligt att invända mot en *barnmorskas samvetsvägran*, så är det en annan sak att invända mot *införandet av samvetsklausuler*. För att knyta an till Egon och dennes gräsklipparköp: kanske kan vi invända att Egon trots allt får skylla sig själv som medvetet köper en gräsklippare med slöa knivar, men det är en annan sak att säga att Egons medvetna köp förhindrar oss från att införa en lagstiftning om garantier och en viss produktstandard. Tillämpat på samvetsvägran så kan vi mycket väl anse att vederbörande får »skylla sig själv» som valt yrket under kända premisser, medan det fortfarande kan vara berättigat att införa en samvetsklausul därför att det på det hela taget ger ett bättre stöd och skydd för enskilda individers strävan efter ett gott liv.

En lagstadgad rätt till välfungerande abortvård

Ibland beskrivs även kravet på samvetsklausuler som ett angrepp på aborträtten i sig. »Syftet är [...] att skjuta abortlagstiftningen i sank», skriver en skribent på tidningen *Arbetet*.¹⁹ Många nöjer sig med det argumentet eftersom lagstadgade rättigheter tillskrivs betydande vikt.

Inledningsvis bör det påpekas att lagstiftningen ger den havande kvinnan rätt till fri abort till och med graviditetsvecka 18.²⁰ Någon motsvarande skyldighet för en enskild barnmorska att medverka vid en abort finns inte som utgångspunkt. Istället åligger skyldigheten att tillhandahålla aborter det offentliga.²¹ En allmän aborträtt är således inte nödvändigtvis inkompatibel med den enskilda barnmorskans rätt till samvetsvägran.

Ska vi ta allvarligt på kvinnors rätt till fri abort – och det gör vi som utgångspunkt här – så finns det andra sätt att respektera den rätten än att alla barnmorskor ska vara tvungna att medverka till aborter. Till exempel kan effektivare organisationer och riktade incitament tillfredsställa kravet på god tillgänglighet vad gäller aborter.²² Just incitament och organisatoriska åtgärder, snarare än tvångsåtgärder, är de vanliga sätten att lösa problem när det råder en brist på utbudssidan.

Även om *rätten* till fri abort inte hotas av en samvetsklausul, så kan man tänka sig att om en samvetsklausul skulle införas så riskerar man att *enskilda vårdtagare* hamnar i kläm på så sätt att deras »rätt till vård förvägras eller fördröjs». ²³ Svenska barnmorskeförbundet skriver att »rätten att åberopa samvetsklausul kan få allvarliga konsekvenser för kvinnors hälsa.» ²⁴ Svenska läkaresällskapet instämmer och deklarerar frimodigt att »[e]n sådan »à la carte-princip» skulle vara förödande i hälso- och sjukvården.» ²⁵

Men argumentet är förfelat gentemot en rimlig samvetsklausul. Som noterats ovan, främst i punkt (1) och (3), så ska en samvetsklausul *inte* ställas mot kvinnans rätt till abort eller hennes hälsa. Huruvida något reellt hot föreligger blir då en empirisk fråga, och samvetsklausulens rimlighet en fråga om strukturella och organisatoriska lösningar. Här räcker det att notera att någon empiri till stöd för påståendena om samvetsklausulens farlighet sällan eller aldrig presenteras. Det närmaste man kommer brukar vara anekdotisk bevisning från de katolskt präglade länderna Italien och Irland – exempel som har föga relevans i en svensk och till största delen sekulär kontext. ²⁶ Ibland nämns andra länder, men utan att några faktiska belägg presenteras. ²⁷

Det är dock inte omöjligt att en samvetsklausul skulle försvåra tillhandahållandet av lagstadgad abortvård. Klart är att det innebär ett organisatoriskt merarbete, men det kan inte uteslutas att det även skulle följa en olägenhet för den gravida kvinnan. ²⁸ Exakt var gränsen för vad som är en acceptabel väntetid eller olägenhet är dock inte möjligt att fastslå *a priori*. En samvetsvägran får uppenbarligen inte ske om det skulle medföra att gränsen för laglig abort (utgången av 18:e graviditetsveckan) överskrids. När den yttre tidsgränsen inte är aktuell måste däremot den gravida kvinnan finna sig i en viss väntetid för att få aborten genomförd, om en sådan väntan föranleds av en samvetsvägran.

Det professionella bemötandet

I en minnesanteckning från Barnmorskeförbundets Etiska Råd (BER) hävdas att *avsaknaden* av en samvetsklausul innebär ett »tyd-

ligt professionellt bemötande». Man skriver vidare att man genom att inte införa en samvetsklausul skyddar en »hög trovärdighet» för förbundet.²⁹ Vad man låter påskina är att samvetsklausuler undergräver förtroendet för den enskilda barnmorskans professionalitet och dessutom för hela yrkeskåren.

Men ett sådant påstående är tveksamt. Ett professionellt uppträdande brukar innebära att man följer de anvisningar som styr verksamheten, utan att låta känslor och personliga övertygelser störa, och att utförandet uppnår en viss kvalitet. Frågan här gäller om samvetsklausuler ska ges stöd i lag: om så blir fallet, innebär det att samvetsklausuler blir en del av den professionella verksamheten, oavsett om man sympatiserar med en sådan lagstiftning eller inte. Professionell kan man således vara med eller utan samvetsklausuler.

Det har också hävdats att en samvetsvägran skulle bryta mot rådande etiska koder för barnmorskor, vilket också skulle kunna ses som ett tecken på bristande professionalism. Svenska sjuksköterskeföreningen menar till exempel att »[i]nförandet av samvetsfrihet öppnar för godtycke och bryter mot de etiska koderna.»³⁰ Vilka etiska koder man refererar till är dock oklart. De svenska barnmorskornas etiska kod, som är en översättning av den internationella etiska koden för barnmorskor, verkar snarare *stödja* samvetsvägran: »Barnmorskor kan avböja att delta i aktiviteter för vilka de hyser djupt moraliskt motstånd, men barnmorskans individuella samvetsbetänkligheter får inte beröva kvinnans rätt till hälsovård.»³¹ Detta något pikanta faktum uppmärksammas av BER, som helt sonika föreslår att den relevanta passagen ska strykas ur den svenska översättningen.³²

Det verkar även finnas andra sätt att tillfredsställa kraven på professionalitet; sätt vilka är förenliga med en samvetsklausul. Ett sätt som har diskuterats flitigt i den amerikanska kontexten är »referrals», det vill säga vidareremittering eller hänvisning till annan vårdpersonal som inte hyser samma samvetsbetänkligheter.³³ Genom att på ett snabbt och effektivt sätt hänvisa vidare tillvaratas vårdtagarens rättigheter medan den samvetsömmes betänkligheter respekteras. En invändning som ventilerats är dock att den som

är verkligt samvetsöm inte gärna kan skicka vårdragaren vidare, eftersom detta skulle vara att betrakta som medhjälp till det som den samvetsömme ville undvika i första rummet. Det är svårt att förneka giltigheten i ett sådant argument. Det behöver dock inte bekymra en försvarare av en rimlig samvetsklausul. Den förutsätter, som tidigare nämnts, att kvinnor har en grundläggande rätt till fri abort. Den rimliga samvetsklausulen går därför inte emot den grundläggande rätten eller systemet som sådant, utan försöker hitta ett sätt för den *enskilda individen att fortsätta arbeta inom det juridiska ramverket*. Den samvetsömme som vägrar att remittera en vårdsökande kvinna vidare för att få en abort utförd, befinner sig således inte bara i en konflikt mellan *samvete och sin eget handlande*, utan i konflikt med *systemet*. Distinktionen möjliggörs av att aborter befinner sig i en moralisk gråzon. Hade abortfrågan varit konklusivt avgjord, så hade individens möjlighet att själv vägra en handling men ändå tillåta någon annan att utföra den varit varken rationell eller moralisk.

En annan invändning mot hänvisning till annan vårdgivare är att det skulle vara kränkande för den vårdsökande kvinnan att behöva konfronteras med en barnmorska som, genom att hänvisa vidare, inte visar respekt för och »sympati» med den vårdsökandes val.³⁴ Men det finns något problematiskt med en sådan invändning. Är det inte just respekt som visas gentemot den vårdsökande i och med att man hänvisar vidare till någon som faktiskt har mer »sympati» att erbjuda? Och varför skulle en vårdragare ha rätt till något annat än lagstadgad vård och professionellt bemötande, om det som skulle krävas därutöver innebär en kostnad för den enskilda vårdpersonalen i form av en kompromiss med den egna etiska övertygelsen? Att kräva »stöttande» bemötande rörande ett val som sker i en moralisk gråzon torde också vara moraliskt tveksamt i sig. Lägg dessutom till att en verksamhet i de allra flesta fall kan organiseras på sådant sätt att kvinnor som vill göra abort inte behöver träffa en barnmorska som i förväg meddelat samvetsbetänkligheter. Med det i beaktande förefaller argumentet om det professionella bemötandet tämligen svagt.

Argument för en samvetsklausul

DET ÄR TVEKSAMT om ett framgångsrikt försvar av en samvetsklausul kan grundas på påståendet att abort är moraliskt fel. Vanligen försöker man istället att hänvisa till en moralisk rättighet att följa sitt samvete eller sin religion. Det är dock tveksamt om någon av de grunderna är i sig tillräckliga för att motivera en samvetsklausul.³⁵ Istället bör man utgå från tre – i min mening rimliga – premisser.

- (1) Det råder en *osäkerhet* kring huruvida icke-medicinskt betingade aborter är moraliskt acceptabla.
- (2) Det personliga samvetet är *identitetsbärande*.
- (3) En liberal stat bör i möjligaste mån och på ett opartiskt sätt *främja varje enskild individs strävan efter ett gott liv såsom de själva definierar det*.

Tillsammans utgör (1)–(3) ett starkt argument för en rimlig samvetsklausul.

Att det råder moralisk osäkerhet (1) är viktigt, eftersom om det *inte* gjorde det så skulle något utrymme för (rimlig) samvetsvägran inte finnas. När det efter reflektion råder konsensus i moraliska frågor ska en sådan samstämmighet respekteras; samma sak om det *inte* råder konsensus. Tillkommande omständigheter kan naturligtvis skapa skyldigheter att agera på ett visst sätt: att en abort är nödvändig för att rädda kvinnans liv utgör en sådan omständighet som gör att den moraliska osäkerheten i kärnfrågan får vika i en faktisk situation. Vilka yttre faktorer som ska räknas blir naturligtvis en tvistefråga, och vilken tyngd de tillmäts kommer ofrånkomligen att variera.

Vad menas då med att samvetet är identitetsbärande, och varför är detta viktigt? Samvetet är identitetsbärande i den bemärkelsen att *den vi är* – både i termer av hur vi ser oss själva och hur andra betraktar oss – till stor del bygger på just den moraliska kompass vi har. Att vi lider samvetskval när vi handlar mot våra moraliska

principer är ett uttryck för en konflikt mellan den vi anser oss vara och den vi visar oss vara i praktiken. En sådan dissonans kan bli synnerligen smärtsam. Även konflikten mellan samvete och de sociala skeenden man tar del i kan bli svår. I vissa fall kan konflikten bli så allvarlig att man inte längre »kan leva med sig själv».³⁶ Socialt sett spelar våra samveten också stor roll för både identifikation och värdering av en person. När en människa vi känner väl agerar på ett sätt vi vet att hon vanligen skulle tycka är moraliskt förkastligt, så säger vi att vi »inte känner igen» personen, och ofta söker vi andra förklaringar (sjukdom, berusning, förvirring, och så vidare) till det avvikande beteendet. Då handlingar i många fall utgör en bräcklig bedömningsgrund för en människas moraliska halt, blir samvetet – i den mån det kan urskiljas genom attityder och känslor – en betydligt säkrare indikator på vilka vi djupast sett är. Samvetet är således en viktig komponent i vår identitet, både utåt och inåt, och har därför ett betydande skyddsvärde.

Att leva i samklang med sitt samvete är också en central del av att leva ett gott liv. Även om vår bild av vad som är ett gott liv kan variera, så skulle de allra flesta anse att ett liv där man tvingas leva och agera i strid med sitt eget samvete *inte* utgör ett ideal. En liberal stat brukar nu kännetecknas av neutralitet just i förhållande till medborgarnas individuella strävan efter ett gott liv. Det betyder vanligen att staten inte får privilegiera eller lägga en börda på en medborgare på grund av dennes livsåskådning, uppfattning om det goda livet, eller liknande. Till exempel skulle en stat som gav skattelättnader till AIK-fans just *för att* de är AIK-fans inte räknas som en idealisk liberal stat, eftersom den därmed ger AIK:are en privilegierad position.

Neutralitet kan naturligtvis ta sig olika uttryck. En form av neutralitet är då man förhåller sig som en passiv åskådare. När en stat intar en sådan hållning har man en *minimal stat*, om man ens har en stat överhuvudtaget. Den liberala staten, som den oftast förstås idag, har dock ingen ambition att vara passiv i förhållande till medborgarna. Istället är den inriktad på att aktivt stödja medborgarnas individuella och (ibland) kollektiva strävan efter vad de själva anser

vara ett gott liv. För en sådan stat blir neutralitet en utmaning, och i praktiken kommer staten att gång på gång misslyckas. Det betyder dock inte att en liberal – och neutral – stat kan slå sig till ro och sluta försöka. Staten måste genom lagar, regler och samhällsliga strukturer söka främja allas val av levnadsideal på ett så neutralt sätt som möjligt. Poängen är att staten inte ska skapa eller upprätthålla strukturer och regler som utan en god anledning gynnar eller missgynnar medborgare på grund av deras strävan efter det de anser vara ett gott liv. Kan staten – utan att den eller någon grupp i samhället pådyvlas en betydande kostnad – välja en struktur eller en regel som inte hindrar någon grupp av medborgare i deras strävan är en sådan därmed att föredra.³⁷

Den svenska staten är i alla relevanta avseenden att betrakta som liberal. För frågan om samvetsklausuler är det högst relevant, eftersom staten därmed bör sträva efter de samhällsliga strukturer och policys som respekterar och gynnar så många livsideal som möjligt, under så jämlika förhållanden som möjligt. Kan staten välja ett sådant alternativ är det inte bara ett alternativ bland andra, utan en liberal stat – i den mån den kan kalla sig liberal – har en *skyldighet* att välja det alternativt.

Argumentationen kan sammanfattas på följande sätt:

- I. En samvetsklausul måste vara rimlig.
- II. Att kunna följa sitt samvete är en viktig del av ett gott liv.
- III. En liberal stat bör, om det inte finns goda skäl däremot, genom sin aktivitet eller inaktivitet underlätta en strävan efter ett gott liv.
- IV. Det finns inga goda skäl för att staten inte ska underlätta ett gott liv som inkluderar möjligheten till rimlig samvetsvägran rörande aborter.
- V. En liberal stat bör därför tillåta eller införa en rimlig samvetsklausul rörande aborter.

Det hävdas ibland att aborträtten är en grundläggande komponent i ett liberalt samhälle. Det har inte ifrågasatts här, även om det finns anledning att vara skeptisk. Men eftersom aborträtten inte kräver att alla barnmorskors medverkar till aborter, så bör staten inte motsätta sig en rimlig samvetsklausul. Tvärtom är den liberala staten förpliktigad att tillåta eller införa en sådan klausul, eftersom det inte finns goda skäl för att hindra personer vars livsdröm är att arbeta som barnmorskor men vilka inte vill medverka till aborter.

Avslutande kommentarer

MIN UTLÄGGNING OVAN är ett försök att etablera ett försvar för samvetsklausuler som inte bygger på religiösa övertygelser eller juridisk argumentation. Jag har argumenterat för att samvetsklausuler bör diskuteras med utgångspunkt i det jag kallat för en rimlig samvetsklausul, vilken samtidigt som den skyddar barnmorskans rätt att följa sitt samvete inte inskränker kvinnans rätt till fri abort. Den position jag intagit här kan säkerligen både förtydligas och förbättras – liksom angripas. Min ambition har dock varit att skissera en förnuftig och framför allt rimlig väg framåt i en debatt som alltmer kommit att präglas av ideologiska låsningar. Det torde vara ett nog så viktigt steg i rätt riktning.³⁸

→

Marcus Agnafors är filosofie doktor i praktisk filosofi och verksam vid Högskolan i Borås.

Noter

1 Se bl. a. Kjöllér (2014).

2 Personliga samtal och korrespondens.

3 Se t. ex. *Svenska dagbladet* (2009).

4 Se även Magelssen (2012: 20).

5 Formuleringen ger dock upphov till vissa gränsfall. Pondera att den gravida kvinnans partner meddelar att denne är fast besluten att ta livet av kvinnan om hon fullföljer sin graviditet. Enligt ovan nämnda princip faller scenariot inte inom undantaget, eftersom det är en tredje part som står för faran. Om ett liknande scenario skulle uppstå så bör

en abort rimligen inte vägras. Avsikten med formuleringen är bland annat att utesluta fall där faran kan undvikas eller är självpåtagen (till exempel om den gravida kvinnan hotar att ta sitt liv om en abort inte utförs). Även i sådana fall har kvinnan visserligen rätt till abort, men en enskild barnmorska kan med stöd av en rimlig samvetsklausul vägra utföra aborten.

6 Se t.ex. Card (2014).

7 Se t.ex. Meyers & Woods (1996: 115–120); Magelssen (2012); Card (2014).

8 Den svenska kontexten innebär också en viss tyngdpunkt på den *offentliga* abortvården. Privata vårdgivare har i praktiken betydligt mer frihet att utforma sina anställningsavtal, vilket innebär att en samvetsklausul i högre utsträckning där kan ses som en individuell förhandlingsfråga.

9 Svenska läkarsällskapet, Delegationen för medicinsk etik (2014).

10 För moderna inlägg i debatten, se t.ex. Moller (2011); Friberg-Fernros (2012); Friberg-Fernros (2010); Marquis (1989); McMahan (2002); Tooley (1972); Degrazia (2003); Boonin (2003); Jarvis Thomson (1971); Kaczor (2015); Lee & George (2008).

11 I fallet med vegetarianen i skolbespisningen kan man dessutom invända att det inte råder någon moralisk osäkerhet alls: att äta djur är moraliskt fel och därmed bör det offentliga inte servera köttfärsås överhuvudtaget.

12 Munthe & Nielsen (kommande).

13 Munthe & Nielsen (kommande).

14 Se t.ex. Savulescu (2006).

15 Svenska läkarsällskapet, Delegationen för medicinsk etik (2014).

16 Klepke (2014). Samma åsikt har uttrycks av BER (2014) och Svenska läkaresällskapet, Delegationen för medicinsk etik (2014).

17 Kursinformation tillgänglig på universitetens webbplatser hösten 2015.

18 Se Socialstyrelsen (2006).

19 Klepke (2014). En mer nogräknad debattör bör avhålla sig från dylika konspiratoriska teorier och istället koncentrera sig på sakfrågan.

20 SFS (1974:595, 1 §).

21 SOSFS (2009:15).

22 Det kan dock invändas, med viss tyngd, att det vore omoraliskt att ge incitament att utföra en handling som befinner sig i en moralisk gråzon.

23 *Omvårdnadsmagasinet* (2014).

24 Barnmorskeförbundet (2014).

25 Svenska läkarsällskapet, Delegationen för medicinsk etik (2014).

26 Att den höga frekvensen av samvetsvägran bland gynekologer i Italien – runt 70% – är oroväckande, är lätt att hålla med om (se t.ex. Minerva 2015).

27 Se t.ex. Ljungros & Rindahl (2014).

28 För ett sådant resonemang, se t.ex. Savulescu (2006: 295).

29 BER (2014).

30 *Omvårdnadsmagasinet* (2014).

31 Vårdförbundet (2015).

32 BER (2014). Passagen ifråga finns fortfarande kvar, men i ny och – ska det påpekas – avvikande översättning: »Barnmorskor kan avböja att delta i aktiviteter för vilka de hyser djupt moraliskt motstånd; men avseende barnmorskans individuella samvetsbetänkligheter så skall inte dessa avgörande påverka kvinnans rätt till hälsovård.» (Vårdförbundet 2016:15.) Den nya översättningen kan jämföras med passa-

gen i originalet: »Midwives may decide not to participate in activities for which they hold deep moral opposition; however, the emphasis on individual conscience should not deprive women of essential health services.» (Confederation of Midwives 2014: 2).

33 Se t.ex. McLeod (2008).

34 Se t.ex. Ljungros & Rindahl, (2014); BER (2014); samt Svenska läkarsällskapet, Delegationen för medicinsk etik (2014). Ett uttalande av den senare organisationen är speciellt anmärkningsvärt då man skriver att »[b]lotta vissheten om att det på den aktuella mottagningen finns personal som vägrar utföra abort utgör en påverkan [på den gravida kvinnans beslut] som är oacceptabel.» Det är tveksamt om en sådan hållning är förenlig med en liberal samhällssyn.

35 Se t.ex. West-Oram & Buys (2015).

36 Detta noteras även av bland annat Magelssen (2012:18). Magelssen anger dock endast instrumentella skäl till varför individens samvete bör respekteras.

37 Ett dylikt påpekande görs av Trigg (2015:174).

38 Den här texten har blivit betydligt bättre än vad den annars skulle varit tack vare diskussioner med en rad personer, både inom och utanför akademien. I synnerhet förtjänar två personer ett stort tack för konstruktiv input och kritik: Henrik Friberg-Ferros och en barnmorska som önskar vara anonym.

Referenser

- Barnmorskeförbundet (2014) www.barnmorskeforbundet.se/aktuellt/forbundet/att-aberopa-samvetsklausul-ar-en-oetisk-vagran-att-ge-vard/ (hämtad 2015-11-27).
- BER (2014) »Minnesanteckningar från Barnmorskeförbundets Etiska Rådets (BER)», sammankomst 2014-03-04. www.barnmorskeforbundet.se/wp-content/uploads/2014/04/Minnesanteckningar-fran-Barnmorskeforbundets-Etiska-Radet-mars-2014.pdf (hämtad 2016-06-18).
- BOONIN, DAVID (2003) *A Defense of Abortion*, Cambridge: Cambridge University Press.
- CARD, ROBERT F. (2014) »Reasonability and Conscientious Objection in Medicine: A Reply to Marsh and an Elaboration of the Reason-Giving Requirement», *Bioethics*, vol. 28, nr 6, ss. 320–326.
- Confederation of Midwives (2014) »International Code of Ethics for Midwives», www.internationalmidwives.org/assets/uploads/documents/CoreDocuments/CD2008_001%20V2014%20ENG%20International%20Code%20of%20Ethics%20for%20Midwives.pdf (hämtad 2016-06-18).
- DEGRAZIA, DAVID (2003) »Identity, Killing, and the Boundaries of Our Existence», *Philosophy & Public Affairs*, vol. 31, nr 4, ss. 413–442.
- FRIBERG-FERNROS, HENRIK (2010) »Abortion and the Limits of Political Liberalism», *Public Reason*, vol. 2, nr 1, ss. 27–42.
- FRIBERG-FERNROS, HENRIK (2012) »Varför den svenska abortlagstiftningen bör göras mer restriktiv», *Tidskrift för politisk filosofi*, vol. 16, nr 3, ss. 6–18.
- KACZOR, CHRISTOPHER (2015) *The Ethics of Abortion: Women's Rights, Human Life, and the Question of Justice*, 2 uppl., New York: Routledge.
- KJÖLLER, HANNE (2014) »DO: Från handskakning till abort», *Dagens nyheter*, 7 februari 2014.
- KLEPKE, MARTIN (2014) »Samvetsklausul är ett angrepp mot aborträtten», *Arbetet*, 17 november 2014.

- LEE, PATRICK & ROBERT P. GEORGE (2008) »The Nature and Basis of Human Dignity», *Ratio Juris*, vol. 21, nr 2, ss. 173–193.
- LJUNGROS, KRISTINA & JOHANNES RINDAHL (2014) »Norge visar varför samvete inte ska styras», *Svenska Dagbladet*, 14 november 2014.
- MAGELSSSEN, MORTEN (2012) »When Should Conscientious Objection Be Accepted?», *Journal of Medical Ethics*, vol. 38, nr 1, ss. 18–21.
- MARQUIS, DON (1989) »Why Abortion Is Immoral», *Journal of Philosophy*, vol. 86, nr 4, ss. 183–202.
- MCLEOD, CAROLYN (2008) »Referral in the Wake of Conscientious Objection to Abortion», *Hypatia*, vol. 23, nr 4, ss. 30–47.
- MCMAHAN, JEFF (2002) *The Ethics of Killing. Problems at the Margins of Life*, Oxford: Oxford University Press.
- MEYERS, CHRISTOPHER & ROBERT WOODS (1996) »An Obligation to Provide Abortion Services: What Happens when Physicians Refuse?», *Journal of Medical Ethics*, vol. 22, nr 2, ss. 115–120.
- MINERVA, FRANCESCA (2015) »Conscientious Objection in Italy», *Journal of Medical Ethics*, vol. 41, nr 2, ss. 170–173.
- MOLLER, DAN (2011) »Abortion and Moral Risk», *Philosophy*, vol. 86, nr 3, ss. 425–443.
- MUNTHE, CHRISTIAN & MORTEN EBBE JUUL NIELSEN (kommande) »The Legal Ethical Backbone of Conscientious Refusal», *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*.
- Omvårdnadsmagasinet* (2014) ledare, nr 6, www.swenurse.se/Sa-tycker-vi/Omvardnads-magasinet-ledare/nej-till-samvetsklausuler/ (hämtad 2015-11-27).
- SAVULESCU, JULIAN (2006) »Ethics: Conscientious Objection in Medicine», *BMJ*, vol. 332, nr 7536, ss. 294–297.
- SFS 1974:595.
- Socialstyrelsen (2006) »Kompetensbeskrivning för legitimerad barnmorska», artikelnr 2006-105-1.
- SOSFS 2009:15.
- Svenska dagbladet* (2009) »Omöjligt hindra könsurval vid abort», 11 maj 2009, www.svd.se/omojligt-hindra-konsurval-vid-abort (hämtad 2015-11-28).
- Svenska läkarsällskapet, Delegationen för medicinsk etik (2014) »Nej till samvetsklausul i sjukvården», 19 november 2014, www.sls.se/PageFiles/227/uttalande%20om%20samvetsklausul%202014.pdf (hämtad 2016-06-18).
- THOMSON, JUDITH JARVIS (1971) »A Defense of Abortion», *Philosophy & Public Affairs*, vol. 1, nr 1, ss. 47–66.
- TOOLEY, MICHAEL (1972) »In Defense of Abortion and Infanticide», *Philosophy & Public Affairs*, vol. 2, nr 1, ss. 37–65.
- TRIGG, ROGER (2015) »Accommodating Conscience in Medicine», *Journal of Medical Ethics*, vol. 41, nr 2, ss. 174.
- Värdförbundet (2015), *Internationella etiska koden för barnmorskor* (tidigare sv. översättning), https://www.vardeforbundet.se/Documents/Trycksaker%20-%20egna/Nationella/Foldrar%20Broschyrer/Den%20internationella%20etiska%20koden%20for%20obarnmorskor_9907.pdf (hämtad 2015-11-26).
- Värdförbundet (2016), *Internationella etiska koden för barnmorskor* (ny sv. översättning), <https://www.vardeforbundet.se/SysSiteAssets/om-vardeforbundet/vardeforbundets-stadga-och-yrkesetiska-koder.pdf> (hämtad 2016-06-18).
- WEST-ORAM, PETER & ALENA BUYX (2016) »Conscientious Objection in Healthcare Provision: A New Dimension», *Bioethics*, vol. 30, nr 5, ss. 336–343.